

НЕЗВИЧНІ ВИСТАВКОВІ ПРОЕКТИ КИЄВА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті описано експериментальні виставкові проекти та оригінальні культурні заклади в період становлення виставкової діяльності Києва в кінці ХІХ – на початку ХХ століть.

Ключові слова: мистецтво, художні виставки, панорама.

Загальновідомо, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. український культурний процес набуває нових обертів. Збільшення кількості населення та концентрація його у містах створили нові умови існування України в цілому. Люди починають жити, діяти і думати інакше, занепадають старі звичаї і народжуються зовсім інші. Київ тих часів постає в уяві сучасних жителів і гостей міста як щось казкове: ми дивимося на прекрасні фасади будинків, гуляючи Подолом і Липками, читаємо романи О. Купріна, М. Булгакова, Я. Гашека, милуємося «київськими квіткарами» М. Пимоненка, «кадрами» і «задвірками» П. Левченка і відчуваємо внутрішній зв'язок з історією, людьми, мистецтвом, яке жило і буяло так потужно, що відгомін не вщухає й досьогодні.

Звісно, уявити життя городян того часу можливо лише приблизно. Зі старих фото знаємо, як виглядав Хрещатик, журнали підказують нам, як вдягалися вишукані панянки та пани, афіші розкажуть, які спектаклі були популярні, чийми голосами заслуховувалася тодішня публіка. Як ще можна було розважитися городянам і гостям міста? Щоб зрозуміти це, зазирнемо до путівників початку ХХ століття, як-от: «Иллюстрированный путеводитель по Киеву» 1903 року видавництва С. Богуславського та «Киевъ» 1912 року З. Шамуріної, – які описують головні об'єкти культурного та туристичного значення. Вони важливі для розуміння специфіки мистецького життя міста, що саме було «візитівкою» Києва, куди запрошували на прогулянки гостей і любили ходити самі жителі. Ми пересвідчуємося, що більшість видатних місць складають монастирі, собори і церкви. А як щодо художніх галерей і музеїв? Сучасники звикли до того, що лівова частка кожної з пропонованих путівниками туристичних програм – музеї. Але на початку ХХ ст. єдиним державним діючим в Києві музеєм був «Київський художньо-промисловий і науковий музей імператора Миколи Олександровича», офіційне відкриття й освячення якого відбу-

лося 23 грудня 1904 р. Одночасно вживалися його неофіційні назви «Музей старожитностей і мистецтв» і «Київський міський музей». Фактично він став першим загальнодоступним музеєм міста. Проте виставки, що в ньому проводилися, не були систематичними і довгий час діяльність музею залишалася на периферії уваги масової публіки.

Кияни доволі рідко долучалися до спостереження творів мистецтва. Якщо не враховувати приватні зібрання родин Терещенків та Ханенків, відкриті для відвідування, то систематичними показами картин були, зокрема, візити Товариства пересувних художніх виставок, що приїжджали до Києва протягом 1880–1890-х років, зазвичай наприкінці року. Традиційно їх супроводив Павло Андрійович Івачов. Однак не можна однозначно говорити про грандіозний успіх пересувних виставок. М. Мурашко в листі 1882 року відмічав: «Передвижники в Петербурзі виставляються до ста одиниць (в провінції ж ми бачимо набагато менше)» [11, с. 4].

Щорічні пересувні художні виставки значною мірою вплинули на організацію в Києві виставок картин місцевих художників. Починаючи від 1877-го і по 1887-й роки вони відбувалися надзвичайно рідко, переважно за ініціативи Миколи Івановича Мурашка або Євгена Ксавєровича Вжеша на користь малювальної школи, яка відчувала нестачу в коштах. На той час у Києві не було жодного художнього товариства, яке б піклувалося про розвиток мистецтва в Києві, організацію виставок тощо. Зазвичай виставки проводилися взимку в Біржовій залі, оскільки іншого достойного приміщення просто не існувало [10; 14]. Від початку 90-х років ХІХ ст. відбувалися місцеві виставки товариства київських художників. Київ виступає як центр культурного життя, осередок, що містить у собі не лише місцеві художні сили, а й готовий до міжнародного діалогу. Серед киян зацікавлення місцевим і довколишнім мистецьким життям зростало. М. Мурашко писав І. Терещенку: «Не можна не

помітити, що останнім часом кияни стали значно більше цікавитися мистецтвом. Виставки влаштовуються частіше і користуються загальною увагою» [10, с. 2]. Огляди тогочасної періодики публікують чимало оглядів виставок, називають численні імена експонентів, що свідчить про розвиток мистецького життя, яке на кінець 1910-х вже набирає значних обертів.

Період становлення відмічається незвичними прийомами та навіть експериментальними проектами, тож загадаємо про деякі з них. Наприклад, через брак виставкових площ загальноприйнятим у цей час було надання власних домовок для відкриття художніх виставок, тимчасових галерей. Так, будучи справжнім шанувальником живопису, відомий купець М. Хряков постійно надавав простору залу власного будинку, що на Бібіковському бульварі, № 9 (сучасний бульвар Т. Г. Шевченка) для організації художніх виставок [15, с. 17]. Побіжно вже згадувалося про «домашні музеї» Федора Терещенка та Богдана і Варвари Ханенків.

Неординарним прикладом передвижницької діяльності був досвід і В. К. Розвадовського. У 1904 р. київські меценати надали цьому видатному художнику-просвітнику кошти на спеціальний фургон для організації пересувної виставки Подільською та Волинською губерніями [2, с. 121]. У біографічному романі «Повість про Художника» Юрій Розвадовський, онук В'ячеслава Костянтиновича, наводить слова діда про конструкцію цього фургона: «За моїм проектом, дерев'яні частини вгорі фургона повинні служити опорами для виставкового намету. Всередині намету в два ряди будуть розвішуватися картини, вставлені у спеціальні рами з пап'є-маше. При перевезенні рами можуть кріпитися в спеціальні ящики. Протягом години картини легко можна буде розвісити у наметі чи кімнаті» [13]. Організація і діяльність цієї мобільної мистецької установи для сотень людей стала унікальною можливістю познайомитися з світом прекрасного, а можливо, і назавжди змінила їхнє життя. У тих самих спогадах Ю. Розвадовського читаємо, з яким подивом зустрічала провінційна публіка полотна, з яким захопленням, наче через казкове люстро, дивилася на нескінченні світи, породжені невгамовною авторською уявою і талантом митця, впізнавала сюжети з власного життя та спостерігала за життям героїв картин, як за долями добрих друзів.

Але не тільки поодинокі зусилля спостерігаємо на ниві мистецтва. Важливим і нестандартним явищем того часу стала поява нової мистецької установи – Панорами. Наприкінці

XIX ст. навколо пам'ятника Святому Володимиру на Дніпровських схилах на землі, що належала місту, було розбито затишний парк «Володимирська гірка», але південно-східна частина гори залишалася пустою. Чимала площа біля готелю Михайлівського монастиря (сучасна Трьохсвятительська, 4) тривалий час лишалася зовсім порожньою. Час від часу Міська Дума віддавала парк орендарям для влаштування комерційних балаганів, ярмарок та ігрищ. Урешті, на цьому майданчику постала нова споруда, яке ще до відкриття привернула до себе увагу всього міста. У липні 1901 р. Міська Дума надала в оренду за 1500 карбованців на рік згадану дільницю Івану Замараєву, директорові-розпоряднику міського художнього салону, для зведення павільйону під виставку картин [12, с. 40–41]. Крім того, було поставлено дві умови: «Щоб у павільйоні виставлялися картини винятково релігійного та історичного змісту» і «щоб не було музичної гри» [12, с. 41]. І. Замараєв та його партнер – австрійський підданий Артур Гашинський – узялися за будівництво виставкового приміщення. Відповідний проект замовлено цивільному інженерові Володимиру Римському-Корсакову за зразком його споруди у польському місті Ченстохові. Через три місяці павільйон був готовий – дерев'яний, з мурованим порталом у стилі модерн [6]. У березні 1902 р. цивільний інженер В. Римський-Корсаков доповідав у товаристві колег: «Приміщення київської панорами являє собою дванадцятикутник, діаметром близько 32 метрів... посередині розміщена площадка для глядачів, на яку знадвору ведуть бетонні східці» [4, с. 21].

У новозбудованому приміщенні розмістили лише один твір, але він був величезних розмірів: довжина 93,8 метра, ширина – 12,9 метра. Це була «Голгофа» – панорама, що відтворювала сцену розп'яття Ісуса Христа. Уперше таку панораму показано 1886 року у Мюнхені. Створила її група митців – членів «Німецького панорамного товариства»: Бруно Пігльгайн, Карл Фрош, Йозеф Крігер. Перш ніж розпочати роботу, автори спеціально здійснили поїздку до Єрусалима, щоб якнайкраще зобразити задану тему. Щоправда, перша «Голгофа», не проіснувавши й шести років, несподівано згоріла під час експонування у Відні. Автори повторили роботу, а потім на замовлення інших міст почали активно тиражувати свій твір. За даними дослідника історії київської «Голгофи» О. Березіна, протягом 1886–1903 років було виготовлено близько 40 копій, які найчастіше виконували К. Фрош і Й. Крігер [3]. Одну з них, накручену на

дерев'яний коток, залізницею (бо мала вагу понад 3 т) наприкінці 1901 року було доставлено до Києва [1].

Коли у січні 1902 р. панорама почала діяти, кияни йшли на «Голгофу» тисячами, квитки було розкуплено на місяць вперед. На глядачів чекало незабутнє враження: майстерно виконаний краєвид Єрусалима, численні фігури в екзотичному східному вбранні, а понад усім – три хрести на пагорбі. Крім того, місцевий декоратор С. Фабіянський виконав предметний план, потрібний для більшої ілюзії реальності: об'ємне каміння з пап'є-маше, намети з тканини та природне освітлення, а у темні години використовували світільний газ, який не миготів під час горіння [1]. Популярний ілюстрований путівник по Києву С. Богуславського у виданні 1903 року репрезентував «Голгофу» як «чудовий, повний якоїсь натхненної ілюзії твір мистецтва» [5, с. 26].

Побудова приміщення панорами коштувала 18000 крб., але ця сума окупилася вже у перші 2–3 місяці демонстрації завдяки величезному успіхові, яким панорама користувалась [4]. Вхідні квитки коштували, як на ті часи, недорого: 50 коп. з кожного відвідувача, для школярів – 30 коп., а по понеділках тариф подвоювався. [7] Аби підігрівати серед київської публіки інтерес до панорами, одночасно з нею у тій самій будівлі додатково демонстрували інші мистецькі твори меншого розміру, наприклад навесні 1904 року – діораму Іллі Репіна «Гетсиманська ніч» [8], а влітку того ж року – сім історичних діорам на теми епохи Петра I [9]. Дбаючи про прибутки, власник панорами час від часу змінював експозицію. «Голгофа» згорталась у рулон і вирушала

у гастрольні подорожі, а натомість на Володимирській гірці з'являлись інші панорами із зображенням наполеонівських битв або сцени, що зображали гоніння перших християн. Останньою тут побувала панорама «Березіна» – композиція про втечу французів із Росії 1812 р. (автори – польські художники В. Коссак і Ю. Фалат). На жаль, полотна не збереглися. Павільйон було розібрано 1934 р., і є відомості, що під час знесення виявили полотно «Березіна», заховане на початку Першої світової війни 1914 року. Про подальшу долю картини існують лише різноманітні чутки [12, с. 41].

На кінець 1900-х інтерес до «Голгофи» помітно зменшився, приміщення вже не могло себе забезпечувати і виплачувати встановлену містом ренту, тому у 1907 році за контрактом перейшло у власність Києва, але насправді на кілька років встановилося рішуче непорозуміння, що кому належить, тоді як експонування різноманітних творів продовжувалося [6]. Панорама була фактично першим реалізованим у Києві мистецько-розважальним проектом, який, до того ж, давав чималий прибуток. Тут можна сміливо говорити про успішний арт-менеджмент, здійснюваний різними власниками (а радше орендарями) «Голгофи», вагому підтримку ЗМІ та чималий інтерес публіки.

Отже, бачимо, що попри проблеми, з якими постійно боролось мистецьке середовище Києва, оригінальний підхід, творча уява та влучна витівка часом давали потужніший і доволі промовистий результат, ніж систематичний виставковий рух, який наприкінці XIX ст. починав і на початку XX ст. продовжував розгортатись у Києві.

Список літератури

1. Анисимов А. Киевская голгофа [Електронний ресурс] / А. Анисимов. – Режим доступу: <http://interesniy.kiev.ua/old/architecture/monuments/golgofa/18>. – Назва з екрана.
2. Асеева Н. Ю. Украинское искусство и европейские художественные центры (конец XIX – начало XX века) / Н. Ю. Асеева. – К. : Наукова думка, 1989. – 197 с.
3. Березін О. Голгофа київської «Голгофи» / О. Березін // Андрійський узвіз. – 1991. – Листопад. – № 5 (цит. за: Кальницький М. Докладно про панораму «Голгофа» [Електронний ресурс] / М. Кальницький, Ю. Лосицький // Пам'ятки України, 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://mik-kiev.livejournal.com/46656.html>. – Назва з екрана).
4. Известия Общества гражданских инженеров. – СПб., 1902. – № 2. – С. 21.
5. Иллюстрированный путеводитель по Киеву. – К. : Изд. С. М. Богуславского, 1903. – С. 26.
6. Кальницький М. Докладно про панораму «Голгофа» [Електронний ресурс] / М. Кальницький, Ю. Лосицький // Пам'ятки України. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://mik-kiev.livejournal.com/46656.html>. – Назва з екрана.
7. Киевлянин. – 1902. – 11 января. – № 11 (цит. за: Кальницький М. Докладно про панораму «Голгофа» [Електронний ресурс] / М. Кальницький, Ю. Лосицький // Пам'ятки України, 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://mik-kiev.livejournal.com/46656.html>. – Назва з екрана).
8. Киевлянин. – 1904. – 1 марта. – № 61 (цит. за: Кальницький М. Докладно про панораму «Голгофа» [Електронний ресурс] / М. Кальницький, Ю. Лосицький // Пам'ятки України, 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://mik-kiev.livejournal.com/46656.html>. – Назва з екрана).
9. Киевлянин. – 1904. – 7 июля. – № 186 (цит. за: Кальницький М. Докладно про панораму «Голгофа» [Електронний ресурс] / М. Кальницький, Ю. Лосицький // Пам'ятки України, 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://mik-kiev.livejournal.com/46656.html>. – Назва з екрана).
10. Мурашко М. І. Лист до Терещенка І. М. від 04.03.1889 / М. І. Мурашко // Національний художній музей України. – Документально-архівний фонд № 27. – Од. зб. 46. – 4 арк.
11. Мурашко М. І. Лист до Терещенка І. М. від 17–22.01.1882 / М. І. Мурашко // Національний художній музей України. – Документально-архівний фонд № 27. – Од. зб. 14. – 8 арк.
12. Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М. О. Рибаків. – К. : Кий, 1997. – 374 с.

13. Розвадовський Ю. Повесть о художнике [Електронний ресурс] / Ю. Розвадовський. – Режим доступу: <http://mediacult.uz/YUrii-Rozvadovskii-Povest-o-hudozhnike>. – Назва з екрана.
14. Селезньов І. Ф. Лист до Терещенка І. М. від 19.12.1889 / І. Ф. Селезньов // Національний художній музей України. – Документально-архівний фонд № 26. – Од. зб. 3. – 2 арк.
15. Червинский П. Киевские годы Николая Хрякова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/kyevskie_gody_nikolaya_hryakova.html. – Назва з екрана.

N. Pavlichenko

UNUSUAL ART-PROJECTS AND EXHIBITIONS IN KIEV AT THE BEGINNING OF XXTH CENTURY

The article discusses experimental art-exhibitional projects in Kiev in late 19th – early 20th centuries.

Keywords: fine arts, art exhibitions, panorama.

Матеріал надійшов 17.01.2014